

MARK VAN DIJK

DE SCHUTTERIJ ST. SEBASTIANUS VOERENDAAL IN DE 17^{DE} EN 18^{DE} EEUW

Schutterijen hadden ook in vroeger eeuwen vele onderlinge contacten. Men bezocht regelmatig het schieten in de naburige dorpen, waar men vaak kon meeschieten. In de vorige eeuw kwam het concoursbezoek in de mode. Op deze schuttersfeesten kon men zich in diverse onderdelen met andere broederschappen meten, om daarna samen de bierpul te heffen. Men organiseerde zich in bonden, zoals de Bond van Amsternade en later de RK Bond van Geweerdragende Schutterijen. Rond 1870 ontstonden er een soort inter-Limburgse schuttersfeesten.

Onder de naam 'Groot Internationaal Schuttersfeest' namen in de eerste jaren overigens ook enkele Duitse gilden deel, maar het overgrote deel der schutterijen kwam uit Belgisch en Nederlands Limburg.

In 1905 kreeg dit succesvolle festijn officieel de naam 'Oud-Limburgs Schuttersfeest', afgekort O.L.S. Alleen schutterijen uit de beide Limburgen konden zich nog inschrijven. Wie de wedstrijd won, mocht een jaar later in de thuishaven het feest organiseren. Deze eer viel na de oorlog in 1958 en 1975 te beurt aan St. Lambertus Oirsbeek. St. Hubertus Ubachsberg won in 1971 en 1979. St. Hubertus Schaesberg was de trotse organisator in 1978 en 1990, en St. Gregorius de Grote Brunssum in 1991. St. Sebastianus Voerendaal won al eens in 1978, en ook in 1994.

De Oostelijke Mijnstreek heeft dus regelmatig het OLS in de armen mogen sluiten.

In juli 1994 won het zestal schutters van St. Sebastianus Voerendaal het Oud-Limburgs Schuttersfeest (OLS) in Dilsen-Stokkem (B). Aan deze glorieuze overwinning was het recht verbonden om zelf begin juli 1995 het OLS, een folkloristisch festijn van nationale allure, in Voerendaal te organiseren.

Ook Het Land van Herle brengt voor de winnende schutterij van 1994 een saluutschot uit, en wel middels een artikel over de geschiedenis van het OLS en vooral over de oude geschiedenis van schutterij St. Sebastianus Voerendaal.

Captein ende scutten van Voerendaal

In 1994 vierde St. Sebastianus Voerendaal zijn 450-jarig bestaan.¹ Het jaar 1544 als ontstaansjaar is gebaseerd op een vermelding van dit jaartal op de zilveren vogel, een vermelding die overigens later op de vogel is aangebracht.² Concrete gegevens over de oprichting van de Voerendaalse schutterij ontbreken.³ Van de oude administratie en papieren is, mede door een brand bij de secretaris in 1880, niets bewaard gebleven. De oudste gegevens die ons bekend zijn, daterend uit de zeventiende en achttiende eeuw, zijn afkomstig uit Heerlense overheidsarchieven. Voerendaal maakte tot aan de Franse Tijd (1795) deel uit van de hoofdschepenbank Heerlen. Deze bestond uit Heerlen, Heerlerheide, Voerendaal en Nieuwenhagen. Vanaf 1662 ressorteerde zij onder het Staatse

Land van Valkenburg, met de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën in Den Haag als hoogste soeverein. Gelukkig is er wel veel fraai zilver uit de achttiende eeuw bewaard gebleven, beginnend met een koningsplaat uit 1715, waarop waardevolle informatie is gegraveerd.

De eerste, ons bekende vermelding van St. Sebastianus is een inschrijving, gedateerd 1 juni 1676, in de gerechtsrol van de hoofdschepensbank Heerlen.⁴ Zij luidt als volgt:

“Den hr. lt. voocht deses lants, no(min)e officii clager tegens den Captein en(de) scutten van Vourendael, becla(egden), exhibert clachte en(de) conclusie, versoekende als bij de selve en(de) bij faut(en) van comparitie het eerste default met herdachsel cu(m) expe(n)sis, daer toe bed(aecht) (?) ute nuntius re....

fiat eerste default midt (?) herdachsel ut mens... et inth(...).”

Dit betekent zoveel als het volgende. De heer luitenant-voogd, de plaatsvervangend voogd van het Land van Valkenburg, een hoge ambtsdrager met bestuurlijke en gerechtelijke taken, is ambtshalve ‘openbaar aanklager’ tegen de kapitein en schutten van Voerendaal. In 1676, ten tijde van het zogeheten ‘Franse intermezzo’ was deze luitenant-voogd de Maastrichtse kanunnik en rechtsgeleerde Pieter Paris.⁵ Hij legde zijn telastelegging en eis over aan de Heerlense schepenen en verzoekt om toewijzing van zijn eis. Voor het geval dat de tegenpartij niet verschijnt, verzoekt hij een eerste verstekveroordeling en een tweede dagvaarding, met veroordeling in de reeds gemaakte proceskosten. Dit alles rekening houdend met het verslag van de gerechtsbode over de door hem uitgebrachte dagvaarding. De laatste zin is het besluit (“decreet”) van

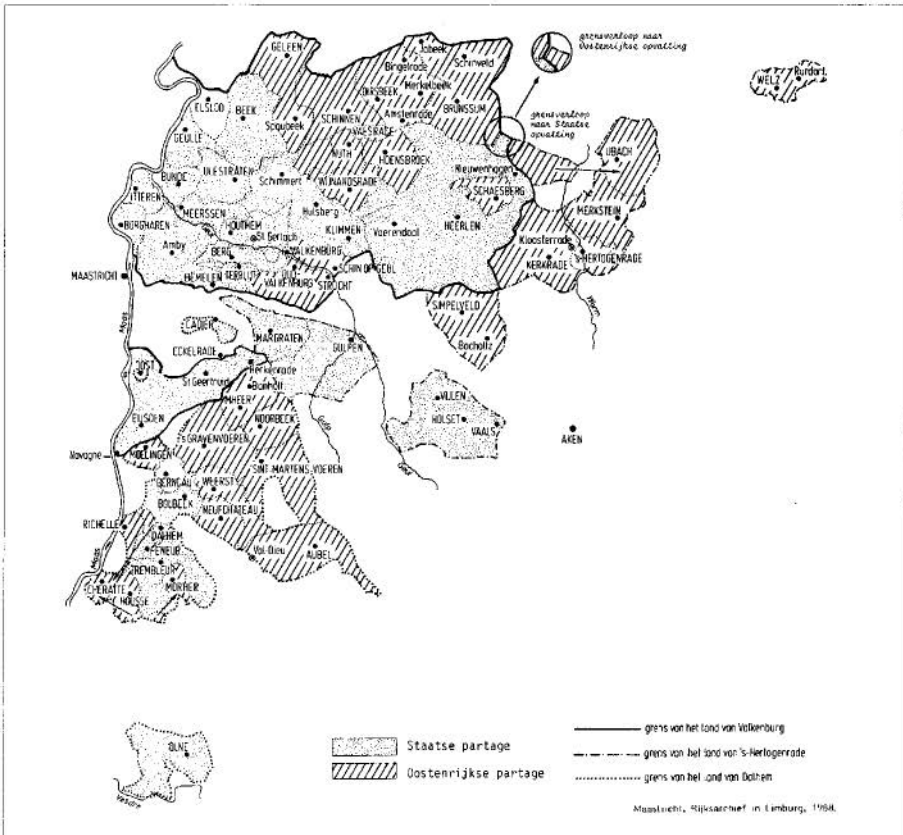
de schepenen: zij stemmen toe in een veroordeling tot het eerste verstek en een herhaalde dagvaarding. Tot slot komt een slecht leesbare zinsnede van juridisch jargon in het latijn, waarvan de betekenis niet duidelijk is.

Omdat de hele zaak verder niet meer op de gerechtsrol voorkomt is het waarschijnlijk dat de partijen tot een schikking zijn gekomen. Waarom de voogd tegen de Voerendaalse schutterij procedeerde is helaas niet bekend. Het heeft er echter alle schijn van dat het hier een zogeheten boetstraffelijke zaak betreft, waarbij de schutterij een overtreding heeft begaan tegen een door de overheid uitgevaardigde (straf)wet. De voogd, tot wiens competentie deze zaak gerekend werd, vervolgde de schutterij ambtshalve.

Klachten van gereformeerden

In 1632 vond de succesvolle Maasveldtocht van Frederik Hendrik ‘de Stedendwinger’, prins van Oranje, plaats. Hij veroverde onder andere Maastricht en de Republiek vestigde zich in Overmaas. In de grotere dorpen trachtte men gereformeerde gemeenten op te zetten en te consolideren. In 1649 werd in Heerlen de eerste predikant in zijn ambt bevestigd, en wel dominee W. Nobis.⁶ Met het Partagetractaat van 1662 tussen Spanje en de Republiek werd de nieuwe staatkundige situatie in Overmaas definitief bevestigd. De hoofdschepensbank Heerlen, het dorp en de parochie Voerendaal inclusief, kwam onder het gezag van ‘Den Haag’.

De Gereformeerde of Publieke Kerk werd de enige van staatswege goedgekeurde godsdienst. Heerlen kreeg zo als gezegd een kleine, maar invloedrijke gereformeerde gemeente, met aan het hoofd een kerkeraad, bestaande uit een predikant, twee ouderlingen en twee



De Landen van Overmaas tot 1785 (uit: *Kleine atlas voor de geschiedenis van beide Limburgs*. Hasselt-Maastricht 1989)

diakens. Ook in Voerendaal woonden een klein aantal lidmaten. Er bestond wel vrijheid van geloofsovertuiging, maar de overgrote meerderheid der katholieken kon haar geloof nauwelijks in het openbaar belijden. Bovendien trachtten de gereformeerde gemeenten, gesteund door de Staatse overheid, het openbare leven te 'protestantiseren', en eisten zij het (mede)gebruik van de parochiekerk op. Waar mogelijk werden processies en de openbare viering van de vele katholieke feestdagen bestreden. Met in de hand het verbod (1659) tegen

het dragen van aanstootgevende katholieke symbolen, zoals het Sint Andrieskruis, en het herhaalde verbod (o.a. 1682 en 1685) op de zondagsontheiliging, traden de autoriteiten ook op tegen de schutterijen.⁷ De katholieke schutterijen, sterk verbonden met de plaatselijke parochiekerken, reageerden met plaagstoten en treiterijen.

De neerslag van deze wrijvingen vinden we in een aantal archieven terug en ze bieden ons aardige informatie over onder andere de Voerendaalse schutterij. Zo bijvoorbeeld in de visitatieverslagen

van de classis Maastricht, een soort van dekenaat waaronder de gereformeerde gemeenten in Overmaas ressorteerden. In deze visitatieverslagen werd een beeld gegeven van de toestand waarin de gemeenten verkeerden, en konden klachten en aanbevelingen worden geventileerd. Deze informatie werd dan weer doorgegeven aan de verantwoordelijke instanties. In het verslag van 1720 bijvoorbeeld is een klacht van de Heerlense kerkeraad opgenomen: "Dat daar tot groote onstichtinge de schütterij van Voerendal op des Heeren dag en des Heeren Hemelvaart met trommels, faendels en ander speeltuig was koomen optrekken, dog dat de kerkenraat sig over deese stoutheijt niet en verwonder-

de, gemerkt de momboir, die een paapsche man waare, ook de capiteijn van de schutterij waare; die daarom te vreeselooser door het gemeijn wierde gevolgt".⁸ Blijkbaar was St. Sebastianus Voerendaal op een zondag en op Hemelvaartsdag opgetrokken, begeleid door publiek. De kerkeraad verbaasde dit niets: de kapitein was niet enkel katholiek, maar ook momboir (een soort van hulpofficier van justitie, lokale vertegenwoordiger van de drossaard) in Heerlen. Met andere woorden: de Voerendaalse schutterij hoefde niet bang te zijn voor gerechtelijke stappen wegens zondagsonthelving van de kant van de vertegenwoordiger van de drossaard! Deze kapitein en momboir was Johannes Eijmael, die op een koningsplaat uit 1731 wordt aangeduid als "Cappeteijn van Vourendael".⁹

Mogelijk heeft de klacht van de kerkeraad overigens wel degelijk gevolgen gehad. In de gerechtsrol van de schepensbank Heerlen staat namelijk op 8 juni 1721 vermeld dat de gerechtsbode Bartholomeus Boijmans, op bevel van de schout van Heerlen, op zondagmorgen 23 mei 1721 beslag heeft gelegd op het vaandel en de trom van de Voerendaalse schutterij.¹⁰ Een reden voor de beslaglegging wordt niet gegeven, maar het is mogelijk dat het hier een gerechtelijk optreden wegens (dreigende) zondagsonthelving betreft.

In 1723 werd geklaagd want "te Voerendaal wierde dikwijls een processe in het openbaar over 's Heeren wegen gehouden; ook hadden sij daar ter gelegenheit van het vogelschieten de stang, op welke de vogel geplaatst wort, buiten de kerktooren uitgestooken".¹¹ Ongetwijfeld heeft de leiding van de Voerendaalse schutterij geweten dat hierover klachten zouden komen. Ook in bijvoorbeeld Schimmert bestond de traditie de vogel op een stang uit de kerkto-

Oud Limburgs Schuttersfeest

OLS



St. Sebastianus

VOERENDAAL

1 JULI 1979

dagblad De Limburger

ren te steken en daar dan 's zondags op te schieten.¹² Ook de katholieke kerk trad op tegen ongewenste ontwikkelingen en excessen in de schutterswereld.¹³

Het strafproces van 1778-1779

Op 2 mei 1777 werd door de Staten-Generaal een voor deze streken belangrijk plakkaat afgekondigd. Deze strafwet hield onder meer een verbod in op de "meenigvuldige kermissen ende feestdagen" in de landen van Overmaas. Al deze feesten leidden maar tot overmatig alcoholgebruik, vechtpartijen en andere ongeregelheden. Bovendien kostten al die kermissen de ingezetenen veel geld, zodat sommigen zich letterlijk tot de bedelstaf feestten. Velen reisden de dorpen af om daar de verschillende festiviteiten te bezoeken. Ongewenste elementen konden zo gemakkelijk met elkaar in contact komen en criminele plannen smeden. De in het plakkaat aangekondigde maatregelen moeten gezien worden in het licht van de gebeurtenissen van 1772-1775, toen de 'bokkerijders' van de zogeheten derde periode hun misdrijven pleegden en door de gerechtelijke autoriteiten streng werden vervolgd. Met het optreden tegen bepaalde misstanden, waarvan de wetgever vermoedde dat zij criminaliteit en bendevorming in de hand werkten, hoopte men de situatie in Overmaas te kunnen verbeteren.¹⁴

In de plaats van al die (kerkelijke) feestdagen en kermissen kwam er een "generaale kermis", te houden op de eerste zondag na 11 november (Sint Maarten). Deze kermis mocht niet langer dan drie dagen duren. Ook waren op deze drie dagen geen andere roomse kerkdiensten toegestaan dan die welke gewoonlijk op deze dagen werden verricht. Waarschijnlijk was dit verbod mede gericht tegen de zogeheten 'schut-



De koningsplaat van Herman Klossen uit 1718.

temissen', waar tevens de vaandels werden gezegend. Deze nieuwe kermis ging in de volksmond al snel de "Hollandische kermis" of "Sint Meertens kermis" heten. In 1780 overigens werd in de Oostenrijkse (katholieke) landen van Overmaas een soortgelijke ordonnantie uitgevaardigd.¹⁵

De festiviteiten van de lokale schutterijen (vogelschieten, pronken en koningsfeest) vielen vaak op kerkelijke feestdagen. En als dit niet het geval was dan werd het tot een zelfstandige feestdag of 'kermis': het schuttersoptreden bracht vertier en trok veel publiek, en werd zo tot een openbare festiviteit. Men mag dan ook aannemen dat het verbod van 1777 tevens gericht was tegen het (openbare) optreden van de schutterijen.¹⁶

Evenals St. Sebastianus Heerlen heeft de Voerendaalse schutterij zich aanvankelijk weinig van de nieuwe wet aange trokken. Het heeft er alle schijn van dat ook nu de katholieken en de schutterijen de autoriteiten tartten en de grenzen van hun mogelijkheden hebben willen aftasten. Het kwam dan ook snel tot een proces. In juli 1778 deponeerde de luitenantvoogd W.D. Vignon een klacht en eis bij het Heerlense schepengerecht. Hoogst-



Het schild van Matthijs Bemelmans (1720).

waarschijnlijk is het koningsschieten van beide schutterijen op Pinksteren van dat jaar de reden geweest voor het gerechtelijk optreden. De gerechtsofficier verzocht de beide broederschappen te dagvaarden en de "aanvoerders", de kapiteins, als vertegenwoordigers van de overige leden of broeders, in staat van beschuldiging te stellen. De Voerendaalse kapiteins waren Laurens Meijers en Peter Pluijmaekers.¹⁷ Nadat enkele schrifturen waren uitgewisseld hebben de schutterijen blijkbaar te kennen gegeven, op advies van hun raadslieden, tot een schikking met justitie te willen komen. Op de zitting van 19 oktober 1778 ging mr. W.D. Vignon op het verzoek in. Daarbij maakte hij de balans op van de rechtszaak zoals die tot dan toe was gevoerd, ook wat betreft de strafbare feiten die door St. Sebastianus Voerendaal zouden zijn gepleegd. De Voerendalers organiseerden een 'schuttemis' en een of twee missen voor gestorven leden. Dit bleek al voldoende voor overtreding van het plakkaat van 2 mei 1777, waarin "het houden van feestdaegen, buyten die geene dewelke bij selve plaacet aen de inwoonders sijn vrijgelaaten, wel expresselijk verboden is".

Illustratief is ook dat bovendien "de bij eenkomst der broederschap op de questieuse daegen, en het allarment met trommelen en laeten wayen der vaendels over de publijque straet en in de herbergen, onwederspreekelijke bewijsen aan hand geeven, dat deese daegen voor hun een feest uijtleeveren; een festiviteit, die soo als bekent, altoos tot gevolg heeft, dat andere ingeseetenen des dorps, die niet tot deese broederschap gehooren, daar aan meede part en deel neemen, gelijk dan ook selfs tot Voerendael geschiet dat anderen den laatstgenoemde dagh door het jaegen van gansen gecelebreert hebben".¹⁸ We constateren dat niet de schuttersactiviteiten zelf, maar de openbare feestelijkheden er omheen, kortom het creëren van een feestdag of kermis, door het verbod werden getroffen. Het is dan ook waarschijnlijk dat schuttersevenementen als het koningsschieten, mits in een minder openbare en soberder vorm georganiseerd, door de autoriteiten (oogluikend) werden toegestaan. Dat het vogelschieten in 1777 zou zijn verboden, zoals men regelmatig leest, is dan ook niet correct.

Voorzover bekend is de Voerendaalse schutterij hierna niet meer door justitie vervolgd. Waarschijnlijk zijn zij, zoals vele andere schutterijen, gewoon doorgegaan met schieten en feesten, maar in een minder 'openbare' vorm, en: niet op zondag.

Schutterszilver

St. Sebastianus Voerendaal is nog in het gelukkige bezit van een fraaie verzameling konings- en keizersschilden uit de achttiende eeuw, alhoewel ook hier in de laatste decennia nog een aantal mooie exemplaren zijn verdwenen.

De oudste zilveren koningsplaat is uit 1715, met als koning Johannes (C) Ubach.¹⁹ De prachtige plaat uit 1716, met

adellijk wapen, is helaas verdwenen. Het opschrift luidde: "L.J.F.H. Baron De Lamberts Seigneur De Cortenbach Einrath et / Hauff Vicomte De Montnack Pre de la Comte de Namur / Seigneur de Berginleers Trainau et Cortis / le 25 de may 1716 a Fourendalle". Deze schutterskoning en baron De Lamberts, woonachtig op het oude kasteel Cortenbach en een invloedrijk man in de schepenbank Heerlen, was mogelijk ook de beschermheer van de schutterij. De plaat van Hermanus Clossen uit 1718 toont een gegraveerde schaar onder een kroon. Was deze koning kleermaker? De eenvoudige plaat uit 1720 geeft "Matthijs Bemelmans könig" aan. Het wapen op de plaat van 1721 toont een klapwieken-de vogel op nest (feniks?) en een zonnescijf. Opschrift: "Herman Eijmael Schoot / af den Vogel Gertruijd / van Dijck Sijn vraw / was daerom / in geen row / maer heel blijde / prees die kogel / Ao 1721". In 1722 was "Herman Eijmael konig". Deze Herman Eijmael en echtgenote kregen twee dochters, Maria Agnes in 1710 en Johanna Marie (1714-1782). Mogelijk is H. Eijmael in 1722 of 1723 overleden, want Gertrud van Dijck zou op 2 juli 1724 zijn hertrouwd met Hendrik Ramakers.²⁰

De koning van het jaar 1728 kreeg als jager in dienst van baron De Lamberts voldoende schietoefeningen: "Gerardus Counen iaeger / bei den her baron von / Lamberts herren von / Courtenbach und / Chatarina Fabriscius sei- / ner ehelicher hausfraw / hat den fogel habgeschosen / in dem iahr 1728". In 1731 was de kapitein Johannes Eijmael koning: "Joes Eijmael / in houwelijk met / Elisabeth Hokels / Coninck / van de Schutterije / en Cappeteijn / van Vourendael / 1731". Johannes Eijmael was in 1708 getrouwd met de niet-katholieke Elisabeth Hokels, dochter van de (gereformeerde) Heerlense schepen Ni-

colaas Hokels en de predikantsdochter Geertruijt Nobis. Dit 'gemengde' huwelijk zal in het Voerendaal en Heerlen van die tijd ongetwijfeld enig opzien hebben gebaard. J. Eijmael was vanaf 1703 als procureur en momboir (een soort hulp-officier van Justitie) verbonden aan het Heerlense schepengerecht. Vermoedelijk is hij de opdrachtgever geweest van de bouw van het oude pand 'het Stokhuis' aan de Akerstraat in Heerlen, later beter bekend als het huis van Dr. J. Duijsens. Dit oude en markante huis met onder andere een topgevel, geprofileerde zijconsoles en windwijzer, gelegen op de hoek Akerstraat-Putgraaf (nu Vogelzang), werd naar goed Heerlens gebruik in 1956 gesloopt.²¹

De koningsplaat van 1732, met adellijk wapen, is niet meer aanwezig. Het opschrift luidde: "Dese Plaet heeft gegeven de Ho: Wel Edele Geboorne Me-



De koningsplaat van Gerard Counen uit 1728.

vrouw Baronnesse Douariere Van Elmpt, Vrouwe Van Dammerscheidt, met haer Soon, Johan Wilhelm, baron Van Elmpt Die sal werden Capitein van de Schutterij van Voulendal, en te gelijk als



Het oude 'huis Duysens' op de Akerstraat - hoek Putgraaf, ±1890, naar een schilderij van Jerle Scul. Dit huis zou gebouwd zijn in opdracht van Johannes Eijmael, procureur en momboir te Heerlen. Deze J. Eijmael was kapitein en koning van schutterij St. Sebastianus Voerendaal.

Coninck, den Vogel afgeschoten in 't laer 1732". Evenals baron De Lamberts van Cortenbach hebben de barones en baron Van Elmpt, woonachtig op het nu verdwenen riddergoed Dammerscheidt, ongetwijfeld ook als beschermheren en beschermvrouwe van St. Sebastianus Voerendaal gefungeerd.

In het jaar daarop werd de rentmeester van de familie Van Elmpt koning. Op de zilveren plaat in de vorm van een hart wordt dit op de achterzijde aldus geformuleerd: "Dieses schild had geben H. / Iohannes Lindelauf als konig / unt rendmeister von der woledede hochgeborene / mefrau baronesse / von Dammerseicit widtib von Elmpt / anno 1733 / den 18 maij". De gravure op de voorzijde toont in het midden een lindeboom, gekruist door twee (brouwers)gereedschappen, de schop en de greep. Johannes Lindelauf (1704-1782) volgde in 1726 zijn vader op als bezitter van de Lochterhoeve bij Kerkrade. In 1731 werd hij ook bezitter van "Amsteraets huijs ende hoff" bij Kerkrade. In dat zelfde jaar kreeg hij zijn aanstelling als rent-

meester van de goederen van het kasteel Dammerscheidt bij Voerendaal en woonde hij in de kasteelhoeve. J. Lindelauf was tevens brouwer, hetgeen bij zijn schuttersvrienden zeker werd gewaardeerd. In 1739 kocht hij het goed Bulkem tussen Eys en Simpelveld, waar hij in 1753 de nog bestaande (Bulkems)watermolen bouwde. In 1741 werd hij benoemd tot schepen en plaatsvervangend secretaris, op latere leeftijd tot eerste schepen en stadhouder van de schepenbank Simpelveld. Als enthousiast en bedreven schutter werd hij niet alleen lid en koning van St. Sebastianus Voerendaal, maar ook lid en koning (1750) van St. Georgius Simpelveld. Hij trouwde in 1736 te Klimmen met Joanna Maria Prickarts (1702-1781), die toen reeds twee echtgenoten had verloren, en pachteres was van de kasteelhoeve Retersbeek bij Klimmen. In 1764 was hij de financier van de bouw van de pastorie van Orsbach, waar hij later met met zijn echtgenote ging wonen. Zijn stiefzoon, kind van zijn echtgenote uit haar eerste huwelijk met J.W. Drouven, was rector

van de kapel te Orsbach en woonde ook op de pastorie.²²

Keizer

In de jaren dertig van de achttiende eeuw was Hendricus Ramacher de meest succesvolle schutter van St. Sebastianus Voerendaal. J.A. Jolles noemt een koningsplaat uit 1734 ('H. Ramecher'), 1737 en een keizersplaat uit 1738. Dit zou betekenen dat H. Ramacher zeker in 1734, 1736, 1737 en 1738 koning moet zijn geweest. Op grond van de drie opeenvolgende koningstitels verkreeg H. Ramacher in 1738 de hoogste schutterseer: de titel van keizer. Helaas is de

keizersplaat thans niet meer aanwezig. Zou deze Hendricus Ramacher dezelfde zijn als Hendrik Ramakers die in 1724 hertrouwde met Gertrud van Dijk, weduwe van de oud-koning Herman Eijmael? In dat geval zouden we met recht kunnen spreken van een schuttershuwelijk.

Tot slot vermelden we dat Peter Kaessen in 1739 de koningseer voor zich opeiste. P. Kaessen is de laatste, ons bekende koning van St. Sebastianus Voerendaal in de achttiende eeuw. Bij wijze van uitzondering wordt zijn koningsplaat niet door J.A. Jolles vermeld, maar is wél nog in de collectie van de schutterij aanwezig.²³

Noten:

1. Zie bijvoorbeeld H. Lindelauf, 450 jaar Koninklijke Schutterij St. Sebastianus Voerendaal, in: *Limburgs Schutterijdschrift* 6 (1994) septem-bernummer 10-12.
2. J. A. Jolles, De Schuttersgilden en Schutterijen van Limburg. Overzicht van hetgeen nog bestaat, in: *PSHAL LXXII* (1936) 1-139 en *PSHAL* (1937) 1-135; (1937) 102.
3. Voor de oprichtingsdata van Zuid-Limburgse schutterijen zie ook M. van Dijk, De schutterije van Heerle. De geschiedenis van de broederschap en schutterij St. Sebastianus Heerlen. Deel I: Van de late middeleeuwen (1484) tot aan de Franse Tijd (1794). Heerlen 1994, 45-48.
4. SAH, Archief Schepenbank Heerlen, civiele gerechtsrol dl. 7 1675-1678 (= LvO 6087), op datum.
5. Zie voor Pieter Paris: M. van Dijk, De schout van de vrijheid en hoofdschepenbank Heerlen. Een rechtshistorisch onderzoek naar een "byzondere" functionaris in het Land van Valkenburg, 1662-1794. Onuitgegeven, doctoraal scriptie RU Utrecht 1991. Heerlen 1991, hoofdstuk zes, nummer 3. Pieter Paris was een broer van de kanunnik en raadsheer Gerard Paris, in deze tijd schout van Heerlen. Voor de jaren van Franse overheersing in Overmaas: H.H.E. Wouters, Het Franse intermezzo te Maastricht 1673-1678, in: *Msg* 92 (1973), 132-165.
6. Vergelijk W.A.J. Munier, Beginfase van het simultaneum in de kerk van de H.H. Nicolaas en Barbara te Valkenburg (1632-1687). Katholieken en protestanten in strijd om het bezit van een kerkgebouw. Z.p.z.j. 17.
7. Vergelijk Fr.G.H.M. Crutzen, De schutterij van Gulpen in de zeventiende en achttiende eeuw, in: *Historische en Heemkundige Studies* in en rond het Geuldaal, Jaarboek 1994, Valkenburg aan de Geul 1994, 74 en M. van Dijk, De schutterije van Heerle, I, 114-115.
8. RAL, Archief van de Classis Maastricht, inv. nr. 27, op datum.
9. J.A. Jolles, De Schuttersgilden en Schutterijen van Limburg, 'Voerendaal' (1937), 104. Zie ook de bespreking van het 18de-eeuwse zilver hieronder. Nadere gegevens over Johannes Eijmael volgen hieronder in de paragraaf 'schutterszilver'.
10. Vergelijk Schuttershistorie van de koninklijke Schutterij Sint Sebastianus Voerendaal. Feestgids OLS. Voerendaal 1979, 71.
11. RAL, Archief van de Classis Maastricht, inv.nr. 27 (visitatieverslagen 1713-1737), op datum.
12. Vergelijk Fr.G.H.M. Crutzen, De schutterij van Gulpen, 74 en J.G.W.M. Gerits, Schutterijen op het Limburgse platteland in de 16de, 17de en 18de eeuw. Een cultureel fenomeen. (Spaubeek 1986; onuitg. doctoraalscriptie Geschiedenis K.U. Nijmegen), 50-51.
13. Men vergelijkte F. Hermans en A. Hoogbeem, Oorsprong en geschiedenis van 350 jaar schutterswezen in Geleen. Geleen 1987, 26-27.
14. Zie voor een uitgebreidere bespreking van het

- plakkaat van 2 mei 1777 en de gevolgen Fr.G.H.M. Crutzen, De schutterij van Gulpen, 79-84 en M. van Dijk, De schutterij van Heerle, I, 116-122.
15. Zie Th. Dorren, De zoogenaamde 'Hollandsche of Sint Meertens kermis', in: *Msg* 49 (1929) 56-58.
16. Dit blijkt eens te meer uit een rapport, gedateerd 1778, van de advocaat-fiscaal mr. Van der Esch, uitgebracht ten behoeve van de Staten-Generaal naar aanleiding van de gebrekkige naleving van de verordening: "En nadien het schieten van den vogel op vele plaatsen daar te landen ook jaarliks in gebruyk worden geconsidereerd als een kermis, & de ondervindinge had doen sien, dat bij die gelegtheden somwijlen meerdere baldadigheden worden gepleegt als bij andere ordinair kermissen, en alsoo oorsaak en aanlijdinge gaff tot vegterijen, slagerijen en andere ongeregeldheden, zoo heeft de luytenant drossaard Vignon naa de publicatie van het voorseid placat (...) geinterdicceert (verboden, MvD) het schieten van den vogel en het optrekken der schutters, mitsgaders aan de roomsche pastoors verboden op die dagen het vieren van Hoogmis en alleen gepermitteert dat hetselve mogen geschieden binnen die drie dagen gesteld tot het houden van kermis in de voorseid landen". De luitenant-drossaard was overigens mr. W.D. Vignon, toen woonachtig op huis Meezenbroek bij Heerlen; men vergelijk ook M. van Dijk, De schutterij van Heerle, I, 118-119.
17. SAH, Archief Schepensbank Heerlen, criminele gerechtrol dl. 8, 549.
18. SAH, Archief Schepensbank Heerlen, criminele rol dl. 9, 3-9.
19. De gegevens over het zilver en de koningen zijn, tenzij anders wordt vermeld, ontleend aan J.A. Jolles, *De Schuttersgilden en Schutterijen van Limburg, 'Voerendaal'* (1937), 104-105. Een aantal schilden is afgebeeld in het fotoboek *Koninklijke Schutterij St. Sebastianus Voerendaal 450 jaar, 1544 - 1994*, samengesteld door Frits Erdkamp e.a., Voerendaal 1994.
20. Zie SAH, Verzameling genealogieën, familie Eijmael.
21. Zie SAH, Verzameling genealogieën, familie Eijmael. Geschilderde afbeeldingen van 'huis Duijzens' met commentaar in: *Heerlen in oude ansichten*, Zaltbommel 1970, 111-113.
22. Zie voor Johannes Lindelauf A.J.M. Sollet, *Genealogie Lindelauf*. Oirsbeek 1994, 86-90.
23. De bij de schutterij nog aanwezige schilden worden opgesomd in *Koninklijke Schutterij St. Sebastianus Voerendaal 450 jaar*, 19.

L.M.A. KNARREN

DE 'HEERLENSE KNIP' EN DE LIMBURGER KOERIER (1880-1901)

Inleiding

Ten gevolge van de opheffing van de belasting op kranten in 1869 stegen de oplagen van het tot dan toe geknevelde perswezen. Aangezien in de periode van 1870 tot 1921 de verzending en aflevering van de kranten voornamelijk in handen lag van de Posterijen, kwam de actualiteit van het nieuws in het gedrang. Postkantoor en uitgeverij bleken niet berekend op de verwerking van de alsmaar aanzwellende massa's kranten en drukwerk. De maatregel van 1 mei 1877, waarbij de uitgeverijen de frankering zelf ter hand moesten nemen, bracht niet echt voldoende soulaas. Postkantoor en uitgeverij konden er derhalve niet meer om heen een hecht samenwerkingsverband aan te gaan. Dit resulteerde in een werkwijze die in filatelistische kringen bekend staat onder de naam 'voorafstempeling'.

Het uitgangsprincipe was dat adresseer- en frankeerwerk al dagen vóór het drukken van de kranten werden verricht, zowel op het postkantoor als op de uitgeverij. In het kort kwam het er op neer dat de postzegels van te voren werden gestempeld en dan nog geldig bleven voor eenmalig gebruik; vandaar dat we spreken van een voorafstempeling. De manier waarop de samenwerking tussen het postkantoor Heerlen en de in de in Heerlen gevestigde krant "De Limburger Koerier" gestalte heeft gekregen, alsmede de daaraan verbonden filatelistische aspecten zullen hier behandeld worden.¹

In het verleden heeft het Land van Herle enige aandacht besteed aan oude munten en muntvondsten in de Mijnstreek.

Voor de eerste keer nemen wij nu een artikel op dat gewijd is aan de geschiedenis van de postzegel.

In deze filatelistische bijdrage vinden wij de resultaten van een onderzoek naar het gebruik van postzegels en adresstroken bij de verzending van de Heerlense courant 'De Limburger Koerier'.

Rond de jaren 1880-1901 leidde dit tot een apart fenomeen: de Heerlense knip.

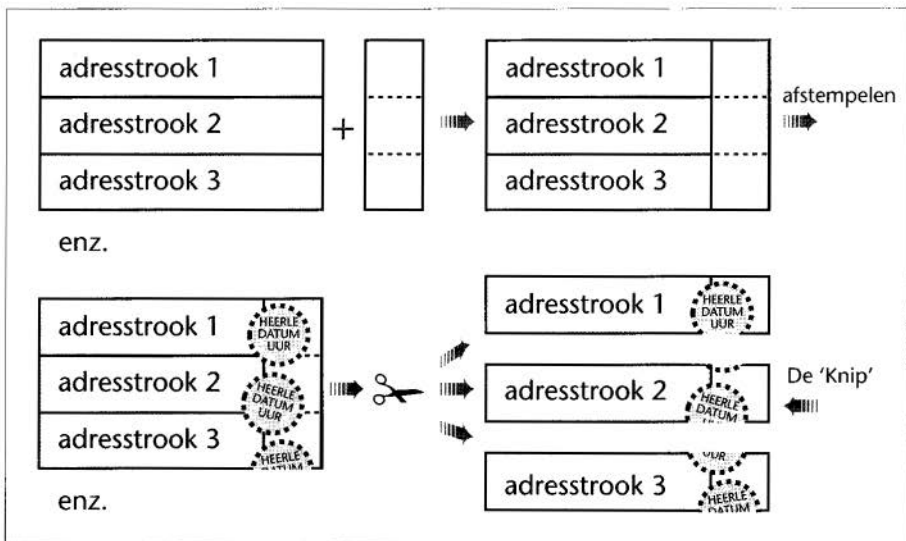
Voorafstempeling en ontstaan van de 'Heerlense knip'

Uitgevers van kranten hadden oorspronkelijk alleen krantenbezorgers in de plaats waar de drukkerij was gevestigd. De bezorging in andere plaatsen lag in handen van de Posterijen, ook bij de Limburger Koerier. Het verzendklaar maken geschiedde als volgt: de namen en adressen van de abonnees werden gedrukt op vellen papier. Elk van deze vellen met adresstroken werd in de drukkerij voorzien van stroken postzegels, zodat op elk adresstrookje één postzegel aanwezig was. Vervolgens werden de op het postkantoor voorafgestempelde adresstrookjes op de uitgeverij van elkaar geknipt of gesneden en werden ze op de krant aangebracht, waarna de kranten naar het postkantoor werden gebracht voor directe verzending. De

scheiding van de adresstrookjes nu behoorde precies tussen de zegels door te gaan. Aangezien hier in de praktijk meestal niet veel van terecht kwam, werden de zegels veelal verknip. Hieraan danken deze zegels hun naam, 'knip'.

De 'Heerlense knip' is zoals gezegd een kenmerk van een voorafstempeling. Maar ook in andere plaatsen in Limburg zoals Maastricht, Houthem, Sittard en Roermond komt de 'knip' voor. Meestal beschouwden de verzamelaars deze ze-

pels van de naburige zegels voorkomen. Mogelijk zijn in deze periode de zegels, die middels velvoorafstempeling ongedig waren, afzonderlijk op de reeds van elkaar gescheiden adresstroken geplakt. Het lijkt er dan ook op dat in de beginperiode van 1880-1882 de samenwerking tussen de post en de uitgeverij (deels) anders geweest is dan hierboven geschetst. Op 9 maart 1882 werd velvoorafstempeling van een héél vel door de postrijen streng verboden.²



Schematische voorstelling van de totstandkoming van de 'Heerlense knip'.

gels als "beschadigd", waardoor helaas veel filatelistisch studiemateriaal verloren is gegaan.

De 'knip' verschijnt omstreeks 1880. Waarom de 'knip' dan zijn intrede doet is (nog) niet bekend. De vroegst bekende datum is 22 juli 1880. Hierbij dient opgemerkt te worden dat er uit de periode tot 1882 zegels bekend zijn die geen 'knip' hebben, maar wel de kenmerken van een velafstempeling vertonen, dat wil zeggen dat op de zegels naast het eigen poststempel ook gedeelten van de stem-

Verder heeft recent onderzoek geleerd dat in de periode van 1896 tot ongeveer 1898 ook kruisbandjes gebruikt zijn om de krant te verzenden. Hierbij werden de adresstroken geplakt op papier van drukwerken en overnummers/misdrukken van de krant, die dan tot kruisbanden werden versneden.

Vormen van de 'Heerlense knip'

Bij de bestudering van de microfiches van de Limburger Koerier in het Stads-



Een aan drie zijden verknipte zegel op een adresstrookje van de 'Anderdaagsche Uitgave' van de Limburger Koerier.

archief Heerlen was op diverse kranten een adresstrook inclusief postzegel met 'Heerlense knip' te zien. Hierbij was de adresstrook blijkbaar rechtstreeks op de krant aangebracht. Tot dusver was aangenomen dat de adresstroken waren aangebracht op bandjes die om de krant zaten. De opvatting dat er bandjes om de krant zaten was gebaseerd op vermeende overeenkomsten met de verzending van kranten elders in het land. Het bewijs hiervoor, een krant met bandjes of een bandje met adresstrook en afstempling, is nooit gevonden: bij de verzamelaars zijn alleen losse postzegels en adresstroken of fragmenten daarvan met 'Heerlense knip' aanwezig.

Op de achterzijde van de adresstroken van de verzamelaars zijn in sommige gevallen nog fragmenten van een krant aanwezig. Men nam daarom aan dat de bandjes werden gesneden uit misdrukken en uit niet verkochte kranten. Omdat het er echter op leek dat de adresstroken rechtstreeks op de krant aangebracht waren, werd contact opgenomen met de Stadsbibliotheek Maastricht. Hier worden namelijk naast de microfilms van de Limburger Koerier

ook de originele kranten bewaard van de Limburger Koerier. Bij de bestudering van de kranten werden uit de periode 1884-1894 talloze kranten gevonden waarbij de adresstroken inderdaad rechtstreeks op de krant bevestigd waren. Verder is uit 1898 een adresstrookfragment bekend met op de achterzijde een fragment van een krant. Vastgesteld kon worden dat de datum van het poststempel op de postzegel overeenkomt met de datum dat de krant uitgegeven was. Het is dus heel waarschijnlijk dat in 1898 de adresstroken nog altijd rechtstreeks op de krant aangebracht werden.

De conclusie kan dus luiden dat er in ieder geval een periode geweest is (1884-1898), waarin de Limburger Koerier verzonden werd door de adresstroken rechtstreeks op de krant te plakken. Of dit gedurende de gehele periode van de 'Heerlense knip' (1880-1901) zo is geweest, kon niet vastgesteld worden.

Dat er uit de periode van de 'Heerlense knip' ook kranten gevonden zijn waarop geen adresstrook aangetroffen werd, kan als volgt verklaard worden. Bij nauwkeurige beschouwing van deze kranten bleek dat ze meestal niet gevou-

wen waren. Ze zijn dus ook niet verzonden, en dienen daarom bij ons onderzoek naar de 'Heerlense knip' en zijn verschijningsvormen buiten beschouwing gelaten te worden. De kranten die wel gevouwen waren, zijn waarschijnlijk in Heerlen en directe omgeving bezorgd door bezorgers van de Limburger Koerier. Aangezien er in Heerlen en directe omgeving veel abonnees waren, was de bezorging van de krant via eigen bezorgers hier wellicht voordeliger dan bezorging via de post.

Bij het nauwkeurig nazien van de kranten met daarop de adresstroken inclusief postzegels met 'Heerlense knip' uit de periode 1884-1894, kan men verder het volgende constateren. Op de eerste plaats dat de adresstroken links boven op de krant waren geplakt. De postzegels op hun beurt waren rechts op de adresstroken geplakt. De datum van de poststempels komen overeen met de dag waarop de krant uitgegeven werd. Bovendien was het uurkarakter nagenoeg altijd in de middag gelegen. Omdat de krant altijd uiterlijk in de morgen van de dag van de verschijningsdatum werd bezorgd, is het duidelijk dat men te doen heeft met een vorm van voorafstempling.

Op diverse adresstroken was links nog een fragment van een poststempel te zien. Hierdoor werd het vermoeden gewekt dat een vel adresstroken bestond uit tenminste twee rijen adresstroken naast elkaar. Dit vermoeden werd nog versterkt door het feit dat de lengte van de adresstroken sterk wisselde, namelijk van 8,6 tot ongeveer 10,1 cm. en de adresstroken aan de linker- of de rechterzijde van de adresstrook vaak schuin liepen. Na enig zoeken werd het bewijs hiervoor gevonden. Er werden namelijk enkele adresstroken gevonden waarbij, naast de postzegel op de rechterzijde van de adresstrook, ook een fragment

van een postzegel op de linkerzijde van de adresstrook te zien was. Aanwijzingen dat een vel adresstroken uit meer dan twee rijen bestond, zijn niet gevonden.

De Limburger Koerier

Vanaf medio 1870 zou de courant twee keer per week verschijnen, en wel op woensdag en zaterdag. Vanaf eind 1878 tot eind 1892 verscheen de krant drie keer per week, namelijk op dinsdag, donderdag en zaterdag. Een enkele keer werd afgeweken van de voornoemde dagen. Zo werd bijvoorbeeld op vrijdag 24 en 31 december 1880 een krant uitgegeven. Deze afwijkende dagen van verschijning zijn te verklaren uit het feit dat op de vaste verschijningsdagen bijvoorbeeld een christelijke feestdag (Kerstmis, Pasen, Allerheiligen e.d.) in het spel was.

Vanaf het begin van de 'Heerlense knip' in 1880 tot eind 1892 verschijnt de krant dus meestal op dinsdag, donderdag en zaterdag. Deze dagen zijn duidelijk herkenbaar in het filatelistisch materiaal van de verzamelaars. Zo is ongeveer 90% van de zegels in de periode tot eind 1892 afgestempeld op een dinsdag, donderdag en zaterdag. In 1892 was men van plan om naast de zogenaamde Anderdaagsche Courant, die dus op dinsdag, donderdag en zaterdag verschijnt, ook een dagblad uit te geven. Om de abonnees een verantwoorde keuze tussen beide uitgaven te laten maken, werd van maandag 12 tot en met zaterdag 17 december 1892 dagelijks een krant uitgegeven en aan alle abonnees gratis verstrekt.

Vanaf 2 januari 1893 verscheen naast de Anderdaagsche Courant ook een dagblauditgave, de 'Limburger Koerier Provinciaal Dagblad'. Vanaf 1894 werd de situatie nog ingewikkelder. Toen kwam er nog een derde mogelijkheid bij. Men

kon namelijk het dagblad drie keer per week ontvangen, op dinsdag, donderdag en zaterdag, de 'Anderdaagsche dagblauditgave'. Zo kreeg men dus drie dagen per week een dubbele krant, bestaande uit de dagblauditgave van die dag met het dagblad van de vorige dag; in feite dus twee kranten op één dag. De Anderdaagsche dagblauditgave was inhoudelijk gelijk aan de dagblauditgave, maar gedrukt met een nieuwe kop. Tot het einde van de 'Heerlense knip' zouden er daarna geen wijzigingen meer optreden in de verschillende uitgaven of in de dagen van verschijning van de krant.

De omvang van de krant zou gestaag groeien. Medio 1880, bij het begin van de 'Heerlense knip', was de omvang van de krant als volgt: op dinsdag en donderdag meestal twee pagina's en op zaterdag meestal vier pagina's. In 1892 was de omvang van de krant reeds verdubbeld, zodat de krant van dinsdag en donderdag veelal vier pagina's en de krant van zaterdag veelal acht pagina's bevatte. Na eind 1892 werd de situatie met betrekking tot de omvang van de krant ingewikkeld, aangezien er eerst twee en later drie uitgaven verschijnen. Het is echter duidelijk dat bijvoorbeeld de omvang van de 'Anderdaagsche' dagblauditgave het dubbele is van de gewone dagblauditgave.

Stempeltypen en uurkarakters

Over de poststempels die op de zegels voorkomen kan het volgende opgemerkt worden. Van 1880 tot 1889 werd het kleinrondstempel "Heerlen" gebruikt. Dit stempel had een diameter die bijna in zijn geheel op de postzegel paste. In januari 1889 werd het kleinrondstempel "Heerle" (zonder 'n') gebruikt. Dit stempel was echter reeds op 16 november 1887 aan het postkantoor verstrekt. Het

kleinrondstempel "Heerlen" werd nog maanden gebruikt toen aan de loketten het nieuwe stempel "Heerle" al volop dienst deed bij de normale afstempeling. Het stempel "Heerle" deed dienst als stempel tot ongeveer oktober 1896. De laatst bekende datum bij de 'Heerlense knip' is 23 september 1896. Vanaf november 1895 kwam het grootrondstempel "Heerlen", met een iets grotere diameter, ook al sporadisch voor. Gedurende ongeveer een jaar werden het kleinrondstempel Heerle en het grootrondstempel Heerlen naast elkaar gebruikt. Vanaf oktober 1896 tot het einde van de 'Heerlense knip' kwam alleen nog het grootrondstempel Heerlen voor.

Ten aanzien van de in de poststempel voorkomende uurkarakters kan het volgende opgemerkt worden. In de jaren 1880 tot en met 1885 kwam overwegend het uurkarakter '1-2N' voor. Gesuggereerd werd dat de zegels tussen 1 en 2 uur na de middag zijn afgestempeld. Het uurkarakter '3-4N' werd gebruikt bij wijze van uitzondering, vrijwel steeds op zaterdag. Van 1886 tot en met februari 1892 kwamen '1-2N' en '3-4N' beide regelmatig voor. Het kwam in deze periode voor dat op één dag beide uurkarakters gebruikt zijn, bijvoorbeeld op 16 november 1887. Van maart 1892 tot en met zaterdag 2 mei 1896 verschijnt '2-3N'. Uit 1892 en 1893 zijn enkele zegels bekend met '9-10V' of '12-1N'. Tenslotte is van maandag 4 mei 1896 tot het einde van de 'Heerlense knip' het uurkarakter '3-4N' gebruikt.

'Abklatsch' en kleuren

Op de achterzijde van de fragmenten van adresstrookjes is soms een zogenaamde "Abklatsch", dat is een poststempel in spiegelbeeld, te zien. Dit is als volgt verklaarbaar. Wanneer een vel adresstroken met zegels was afgestem-

peld en vervolgens een tweede vel daarop werd gelegd, drukten de nog natte stempels van het eerste vel zich af op de achterkant van het tweede vel.

Het papier waarvan de adresstrookjes gemaakt werden, was sterk wisselend van kwaliteit en kleur. Als adresstrookjes-papier zijn bekend chamois (bleekgeel), oranje, lila-rose, bruin, blauw, geel en groen papier, maar ook ruitjespapier uit schriften. Zo gebruikte men begin 1884 oranje papier, terwijl men later in dat jaar overschakelde op bruin papier. Als er later meer uitgaven van de Limburger Koerier verschijsen, werd er voor elke uitgave een aparte kleur adresstrookjes-papier gebruikt. Zo werd in 1896 het lila-rose papier gebruikt voor het dagblad, het blauwe papier voor de 'Anderdaagsche dagblad'-uitgave en het chamois-kleurige papier voor de 'Anderdaagsche' editie. Van één en dezelfde dag, bijvoorbeeld 16 januari 1896, zijn derhalve adresstrookjes-fragmenten bekend in de kleuren chamois, lila-rose en blauw.

Posttarieven

Om goed te kunnen begrijpen bij welke zegels de 'Heerlense knip' voorkwam, of kon voorkomen, is een goed inzicht in de destijds geldende tarieven noodzakelijk. De belangrijkste tarieven waren als volgt. Voor het binnenland gold van 1871 tot 1 april 1892 een tarief van 0,5 cent voor kranten tot 25 gram. Voor zwaardere kranten was het tarief 1 cent. Vanaf 1 april 1892 was het tarief 0,5 cent voor kranten tot en met 40 gram en 1 cent voor kranten tussen de 40 en de 150 gram. Vanaf 1 april 1879 gold voor vrijwel alle Europese landen een tarief van 2 cent per 50 gram. Een uitzondering hierop vormde Duitsland, waar, als de bladen bij abonnement werden geleverd, het binnenlandse tarief werd berekend.

Vanaf 1 juli 1892 golden voor België de volgende tarieven: tot en met 40 gram 1 cent en van 40 tot en met 100 gram 2 cent. Voor de overige landen (inclusief Duitsland) gold vanaf die datum een tarief van 2 cent per 50 gram.



Voorbeelden van een verticale en een horizontale 'Heerlense knip'.

Nu kunnen we de tarieven vergelijken met het voorhanden zijnde filatelistisch materiaal van de 'Heerlense knip'. Bij de volgende postzegels is de 'Heerlense knip' bekend: de 0,5, 1 en de 2 cent van de emissie 1876 en de 0,5 en de 1 cent van de emissie 1899. De 0,5 cent-zegels komen hierbij het meeste voor. Over de gehele periode van de 'Heerlense knip' genomen is bijna 90% van de zegels 0,5 cent-zegels en 10% van 1 cent. Van de 2 cent zijn slechts enkele exemplaren bekend.

Verder blijkt dat het aantal 1 cent-zegels verhoudingsgewijs geleidelijk toenam. Bedroeg het aantal 1 cent-zegels in de periode 1880 tot en met 1890 ongeveer 5%, in de periode daarna is dit aantal toegenomen tot ruim 10%. Hiervoor zijn twee belangrijke oorzaken aan te wijzen. Op de eerste plaats nam de omvang van de krant geleidelijk toe, zoals reeds eerder is opgemerkt. De tweede oorzaak is de verschijning van het 'Anderdaagsche Dagblad' in 1894, waarbij een aantal abonnees drie keer per week een dubbele, dus zwaardere krant ontving. Hiertegenover staat de reeds eerder vermelde binnenlandse

tariefsverlaging uit 1892. Deze tariefsverlaging is echter van minder invloed geweest dan de verzwaring van de couranten.

Vanaf eind 1892 zijn voor een groot aantal dagen zowel de zegel van een halve als die van 1 cent bekend. Dit kan verklaard worden uit het feit dat er vanaf dat tijdstip eerst twee en later drie verschillende uitgaven verschenen met elk haar eigen omvang. Het 'Anderdaagse Dagblad' zal voornamelijk gefrankeerd zijn geweest met 1 cent-zegels, terwijl de andere twee uitgaven voornamelijk werden verzonden met postzegels van 0,5 cent. De 1 cent-zegels kwamen het meeste voor op de zaterdag. Op deze dag was de omvang van de krant immers het grootste. Het sporadisch voorkomen van de 2 cent is ook gemakkelijk verklaarbaar. Dit tarief gold immers voor de verzending van kranten naar het buitenland. Het aantal abonnees in het buitenland was blijkbaar gering.

De oplage van de Limburger Koerier

De oplage zou gestaag groeien. Het blad zou uitgroeien tot een groot provinciaal dagblad met zelfs nog een aanzienlijk aantal abonnees buiten de provincie Limburg. Uit het feit dat er in de kop van de krant een abonnementsprijs voor

het buitenland wordt vermeld, kan men afleiden dat er ook een aantal kranten naar het buitenland verzonden werd.

Bedroeg de oplage van deze katholieke krant in 1880, bij het begin van de 'Heerlense knip', ongeveer 4.000 stuks, in 1885 zou dit aantal reeds verdubbeld zijn, en tegen de eeuwwisseling zou de oplage ongeveer 16.000 bedragen. Deze bloei is mede te danken aan pastoor Thissen, van het nabij Heerlen gelegen dorp Amstenrade, die de redactie op zich nam.

Bekijkt men het in verzamelaarskringen aanwezige aantal Heerlense 'knippen', dan blijkt dat uit de periode 1891 tot medio 1901 ongeveer vijf maal zoveel 'knippen' aanwezig zijn dan uit de periode medio 1880-1891. Hiervoor zijn twee oorzaken aan te wijzen. Op de eerste plaats nam de oplage van de krant in de loop der tijd sterk toe. Bovendien verscheen in 1893 de Dagbladuitgave, waarbij dus een aantal abonnees de krant zes keer per week ontving. Frappant is echter dat het aantal in verzamelaarskringen aanwezige 'knippen' van na omstreeks 1896 sterk afneemt. Een bevredigende verklaring hiervoor is nog niet gevonden. Mogelijk dat de Limburger Koerier vanaf dat tijdstip de krant meer en meer door eigen bezorgers liet rondbrengen. Het tijdperk van de 'Heerlense knip' liep langzaam ten einde.

Noten:

1. De hier gepresenteerde conclusies over de 'Heerlense knip' en het gebruik ervan op de Limburger Koerier zijn gebaseerd op bestudering van de verzamelingen van 'Heerlense knippen' van J.A.G.M. van Roosmalen en L.M.A. Knarren. De beide verzamelingen tellen inmiddels vele honderden 'knippen'.
2. Verzameling Voorschriften PTT nr. 1168 art. 2 (9 maart 1882).

JACOB KEPPELS

KIND VAN EEN JOODSE VADER

Kroniek van de familie Keppels Lipmann Pakula (deel 5)

Het Land van Herle publiceert in vijf afleveringen de jeugd- en oorlogsherinneringen van de bekende Heerlense marktkoopman van joodse komaf, Jacob Keppels (1929).

Hij bracht die jaren door in achtereenvolgens Aken, Schaesberg en Heerlen.

In dit egodocument brengt de marktkoopman onder woorden hoe zijn familie en hijzelf het in het nazi-Duitsland van de jaren dertig steeds moeilijker kregen. In 1939 besloot de familie naar Nederland uit te wijken. Daar bracht Jacob Keppels de oorlog door, de bevrijding in september 1944 en de moeilijke naoorlogse tijd in 1945.

In deze vijfde en laatste aflevering beschrijft Jacob Keppels hoe de gruwelijke realiteit van de 'Endlösung', en het tragische lot van vader en Käthe, tot het bewustzijn doordringen. Als achttienjarige jongen probeert hij zijn weg in het naoorlogse Nederland te vinden en begint een carrière als marktkoopman. Reizen naar Polen en Israël maken hem meer en meer bewust van zijn joodse identiteit.

Louis was intussen ook weer thuis; hij was een echte avonturier. Wij verhuisden van huisnummer 11 ('Pannesjop') naar een ander huis, ook aan de Schaesbergerweg, en wel nummer 17. Ook Käthe, die weer in verwachting was, wou mee. Zij zou de halve bovenwoning krijgen. Dit kon omdat het dezelfde huurbaas was. Maar als een donderslag uit heldere hemel kwamen Willie, Maria, Erno en de kleine Willie naar Nederland, omdat het in Aken zo slecht was geworden. Hij had de hypotheek kunnen aflossen, had orde op zaken gesteld en we hadden een

goede beheerder van de huizen, tenminste dat hoopten we. Zowel Käthe als Willie wilden de bovenwoning. Moeder schipperde: Käthe kreeg een grote kamer en een klein kamertje, waarbij de gang werd uitgebouwd tot keuken, en Willie de andere twee kamers. Wij zelf hadden drie kamers. Toon moest ook bij ons wonen. Wij waren er dus niet op vooruit gegaan, behalve dan dat we nu stromend water hadden en een WC, een oprit, grote tuin met wei en fruitbomen. Moeder deelde een slaapkamer met Margot en Louis, Toon en ik hadden de andere slaapkamer en dan was er nog de woonkeuken.

De grote vaart

Japan had gecapituleerd; er zouden nu minder schepen nodig zijn. Toch hoopte ik dat mijn opleiding voor de koopvaardij door zou gaan. Eerst na Pasen 1946 kon ik aan de opleiding beginnen. Ik kreeg van Toon een grote houten koffer. Paasmaandag werd afscheid genomen en daar vertrok de trein, een oude stoomtrein, naar het noorden. We reisden de hele dag, verschillende keren overstappen; twee keer een gedeelte met vrachtauto's omdat de spoorbruggen waren opgeblazen. Onderweg kon je niets kopen, de stationsrestaurants hadden niets, je moest water drinken. Gelukkig had moeder mij van alles meegegeven. Wij kwamen heel laat in Zwolle aan, waar een heel oud treintje naar Ommen vertrok. Bekaf kwamen we in Ommen. Er was geen opvang, maar in

de trein zaten meer jongens die met Paasverlof waren geweest en ons nieuwelingen de weg wezen. Het was nog vijf kilometer lopen naar het kamp, met een zware koffer. Na aankomst moesten we onmiddellijk aan tafel, want ze zaten te wachten met het eten, waar we op aanvielen als wolven. Daarna appèl en naar de barak.

Het was allemaal op semi-militaire leest geschoeid. Het eten liet nogal te wensen over: het middageten bestond meestal uit veel aardappelen, een beetje groente en vlees, dat op de bon was. Ik heb in die zes weken in diverse ploegen gewerkt. 's Middags begon de cursus, op de 'grote vaart' gericht. Ik werd bevriend met een jongen uit Amsterdam en met de hospitaalleider uit Schijndel; deze vroeg mij om hem te assisteren in het kleine hospitaal. Ook het werken aan wegen naar en om het kamp hoorde bij de opleiding; de groepsleiders trokken zich terug en dan begon het spektakel, men deed niets meer, maakte alleen geintjes. Maar ik merkte al gauw, dat ze dieper het bos ingingen en noteerden wie gewoon doorwerkte; ik behoorde bij de laatsten en dat zou spoedig vruchten afwerpen. 's Zondags gingen de meesten naar Ommen, maar ik bleef in het kamp, waar ik lange gesprekken voerde. We kregen één gulden zakgeld. Sport was belangrijk en ik kon het goed. Het was een harde para-militaire opleiding. 's Zaterdag werden lange wandeltochten van circa 35 kilometer gemaakt in mars-tempo.

Hollands Glorie

Na zes weken maakte de commandant de namen bekend van hen die na zes maanden de opleiding tot een goed einde hadden gebracht. Tot mijn verrassing riep hij ook mijn naam af en deelde mij mede, dat ik was overgeplaatst naar

het opleidingsschip 'Hollands Glorie'. Twee dagen later marcheerden we af naar het station Ommen. Ik had veel last van een ontstoken vinger. De reis duurde, mét overstappen en vertragingen door de kapotte bruggen, waar vrachtwagens werden ingezet, een hele dag. Op het schip was het weer het militaire gedoe wat me tegen stond. Ik vroeg een onderhoud met de kapitein aan, want er werd gezegd, dat er op de 'grote vaart' een overaanbod was van bemanningen. De kapitein zei mij eerlijk: "Wij leiden hier op voor de binnenvaart of voor dienstneming bij de marine". Voor beide taken voelde ik niets. Ik vroeg hem dan ook mij van mijn contract te ontheffen en mij voor de volgende dag een reisbiljet te geven. Hij vond het zeer jammer, gezien mijn staat van dienst. Maar ik hield voet bij stuk en de volgende avond laat kwam ik in Heerlen aan. Moeder was blij, ze was altijd al tegen mijn plannen geweest. Ik moest mij op de 'arbeidsbeurs' melden. De bemiddelaar vertelde mij, dat de kapitein gebeld had en mij aanraade het nog eens te overdenken en terug te komen; misschien kon hij na beëindiging van de opleiding iets voor mij doen. Maar zoals altijd als me iets tegenstond, was ik stijfkoppig.

Weer in Heerlen

De eerste dagen ging ik met Toon mee om kippen te verkopen, want hij had zijn vergunning nog steeds niet terug. Moeder had hierdoor ook geen inkomen en het werd tijd dat ik aan het werk kwam. Een paar dagen later kwam een aanbod via een vriendin van Margot, om als telegrambesteller te beginnen; haar vader was hoofdbesteller bij de PTT. Ik ging me voorstellen en kon 's middags beginnen met de postpakkettenbestelling. Dat was gelukkig ander werk als met de kippen de dorpen af te rijden om

te kopen, te verkopen of te ruilen. Mijn loon schoon in de hand bedroeg f11,48 per week.

Van vader en Trudie hadden we nog niets gehoord. Het was haast onmogelijk dat ze nog in leven waren. Ik had het er vaak moeilijk mee. Ik kon er met moeder niet over praten, ze had het zelf moeilijk en het vergde veel van haar om met iedereen vrede te houden en de kinderen terzijde te staan. Louis en Sjeng waren samen gaan werken bij de kermis. Weer eens iets anders in de familie: kermisgasten. Willie, voor wie ik verscheidene sollicitaties schreef, had eindelijk werk gekregen bij de vroegere DKW-dealer Smeets op de Bekkerweg, die toen het dealerschap van de Skoda kreeg toegewezen. Käthe was er beroerd aan toe, want Sjeng had bijna zijn hele loon nodig voor drank, zodat moeder maar steeds financieel moest bijspringen. Ik kreeg f2,50 zakgeld, later f5,-. Ik ben in totaal drie jaar bij de post geweest, eerst als telegrambesteller en manusje van alles, dan briefbesteller (in wijk IV en V) en andere werkzaamheden. Mijn loon ging omhoog tot f18,10 als briefbesteller. Soms moest ik tot vijfduizend gulden meesjouwen aan uitbetalingen. De meeste mensen gaven een paar dubbeltjes of kwartjes als fooi, zoals in Vruschemig f25,-, Palemig f20,-, Husken tussen f10,- en f15,- en in Beersdal soms tussen de f5,- en f10,-. Ik kende alle werkzaamheden, maar ik kreeg er een hekel aan, omdat je voelde dat er vriendjespolitiek was bij de werkverdeling: de ouderen lieten ons het hardst werken. Ik zei tegen moeder, dat ik geen zin meer had. Moeder vond het erg jammer, want ze vond het fijn, dat ik in vaste dienst was bij de PTT en zeker promotie zou maken.

Groentehandel

Toon had intussen zijn 'erkenning' (ver-

gunning) teruggekregen en was met moeder weer op de markt begonnen. 's Middags tussen de dienst hielp ik Toon met de handkar, want anders bleef hij achter bij Dols in de Klompstraat. Ik werd verraden, dat ik met PTT-uniform bij een ander werkte. Dit deed bij mij de emmer overlopen; ik voelde dit als onrecht. Ik vroeg moeder en Toon of ik niet in de handel kon komen. Toon vond het wel goed, want de man die hem nu hielp had grote zakken. Moeder zag mij liever bij de post, maar kon tegen mij nooit neen zeggen. Toen ik wilde opzeggen bij de post, was Leiden in last. Ik kreeg nog een week bedenktijd, maar ik bleef bij mijn besluit. Ik geloof dat ik in mijn binnenste voelde dat ik uit een oud koopmangeslacht kwam. Vader zei altijd: "Wij zijn 500 jaar in zaken geweest", en van moederszijde was ik ook al de derde generatie. Zo begon ik in de groentehandel. Zou dat nu werkelijk mijn toekomst zijn? Het was moeilijk afstand te doen van alle dromen en plannen. Het was het minst kwade. Ik ben er een stuk zelfstandiger door geworden. Je legt je er op de duur bij neer, wat wil je anders, zeker door alle omstandigheden en wederwaardigheden, van mijzelf, maar meer nog door de ingrepen van buiten. Nu had ik mijn toekomst min of meer in eigen hand.

Onze familie in Aken

We hadden intussen een grenspasje gekregen voor familiebezoek in het 'kleine grensverkeer'. Opa woonde weer op de Augustinerbach 28. Tante Netta was weer terug uit Bamberg; want bij opa was oom Ludwig ingetrokken, wiens vrouw overleden was. Wanneer moeder alleen naar Aken ging, bleef ze meestal bij de moeder van Maria, mevrouw Willems, die ook in de Rolandstrasse woonde in een gedeelte van onze

woning. Willie had haar de woning toegespeeld toen hij voorgoed naar Nederland kwam. Moeder kon dan geld opnemen bij de beheerder van de huren,

geweest, maar behalve tante Anna die als gastvrouw optrad, was er niemand die ik kende van vóór 1939. Het waren andere joodse mensen die in Aken



Jacob Keppels voor een Caravelle Rapide in 1952.

zodat ze over enige honderden marken kon beschikken. Wij kregen ook bericht van onze nicht tante Anna die terug in Aken was. Zij had ook in het concentratiekamp Auschwitz gezeten, maar was er pas later aangekomen. Haar man had zich vrijwillig gemeld voor het Duitse leger; hij was eigenlijk vrijgesteld, maar meldde zich om zijn joodse vrouw te redden. Hij sneuvelde en tante Anna werd toch nog gedeporteerd. Tante Anna zei dat we de hoop om nog iets van vader en Trudie te horen konden opgeven, want ze had de gruwelijkheden en de massamoord op de gevangenen met eigen ogen gezien. Zij was de dans ontsprongen doordat ze te werk werd gesteld. Wij hadden ons ook na al dat wachten, ermee verenigd, dat vader en Trudie dood zouden zijn.

Tante Anna had een Wiedergutmachung aangevraagd en zei tegen ons, dat wij dat ook moesten doen. Ik ben een paar maal in de nieuwe synagoge

terecht waren gekomen. Men vertelde, dat joden die in het buitenland verbleven, een Wiedergutmachung konden aanvragen. Er was een advocaat uit Frankfurt die de mensen wilde helpen, en naar ik meen 10% van de opbrengst vroeg. Er waren veel joden die in België terecht waren gekomen, en die ook die dag naar Aken waren gekomen, van de familie Goldmann, die ons nog kenden van vóór de oorlog. Eindelijk kreeg ik dan van het Rode Kruis in Arolsen de stukken van vader en Trudie met foto en vingerafdrukken van toen zij beiden in België geïnterneerd waren. Vader in Herk-de-Stad bij Hasselt, later in het verzamelpark Mechelen, vanwaar zij beiden kort na elkaar gedeporteerd werden naar Auschwitz. Zij die niet in staat waren te werken of die met de grote transporten in de jaren 1942-1943 daar aankwamen, werden onmiddellijk vergast. Zeker, je hoopte nog altijd, maar de stukken waren toch veelzeggend. Lang-



Een deel van het interieur van de synagoge aan de stationstraat in Heerlen. Achter het gordijn werden de gebedsrollen opgeborgen. (fotoverzameling SAH nr. 9287)

zaam drong de werkelijkheid tot ons door: hoe onmenselijk mensen kunnen zijn, wanneer dat flinterdunne laagje beschaving ervan af is. Nog erger dan dieren, die doden alleen om te leven. Dat het hele Duitse ambtelijke apparaat eraan had meegewerkt, de registratie, de spoorwegen, het was als een groot uurwerk waar alle raderen en radertjes in elkaar grepen en feilloos liepen. Ik stelde mij in verbinding met de Belgische autoriteiten. Er kwam weinig of geen respons, er waren geen documenten meer. Ook van de advocaat hoorden we niets meer. Ik reed nog een paar keer met de familie Herstein naar Aken, op vrijdagavond naar de synagoge, maar je voelde je niet welkom.

En nu?

Ik liet het rusten, want ook mijn leven

ging verder. Ik meldde mij aan voor het volgen van de vakcursus; was een van de eersten op de markt die zich verder specialiseerde, legde met goed gevolg het examen af in Den Bosch. Ik liet pro forma rekeningen op mijn naam uitschrijven, zodat ik belastingplichtig zou worden. En toch was ik nog altijd zoekende naar het grote doel, naar inhoud in mijn verder leven; waarom had ik geen rust? Ik solliciteerde bij enige scheepvaartmaatschappijen. Ik moest mij melden op de scheepsbeurs, reed twee keer naar Rotterdam. Onderweg dacht ik veel na; moeder zou verdrietig zijn.

Louis was ingetrokken bij zijn meisje. Hij was bij Janssen begonnen als chauffeur-besteller. Sjeng was begonnen op de brikettenfabriek Carisborg te Treebeek. Käthe had er nog twee kinderen bij gekregen. Bij Willie was ook nog een zoon geboren, die ze mijn naam, Jacques, gegeven hadden. Margot was uit huis gegaan, ze lag vaak overhoop met moeder vanwege het kostgeld, f15,- per week. Ze ging als kindermisje werken bij de zetbaas van meubelzaak Stoffels aan het Wilhelminaplein. Ze had het er goed. Ze had verkering gekregen met een machinist bij de spoorwegen. Moeder beschouwde mij als het enige wat ze van vader had overgehouden; kon ik haar dan in de steek laten? Alleen Margot en ik zouden de taak en de familietraditie kunnen voortzetten. Moeder kon ook heel streng zijn en je soms kwetsen, zoals door mijn rapporten en vliegtuigverzameling weg te gooien, anderszijds was alles wat ze verdiende voor de kinderen. Tussen Willie, Käthe en Louis en ons boterde het niet, ze waren anders, van een andere vader; ze lieten je dat goed merken. Naast mijn werk op de markt hielp ik bij Van Gasselts bananenfirma met lossen en verpakken voor 75 cent per uur. Verder hielp ik Louis en we

deelden de foien, en ik was 's avonds bij Spronck op de grossiersmarkt voor f5,- en kocht daar nog de restanten op voor weinig geld. Hiervan kon ik sparen, want ik ging toen nog niet uit, kwam alleen in de bioscoop of ging zwemmen in het sportfondsenbad. Ik las veel.

Het oude huis was aan de krappe kant geworden. Louis was met veel ruzie vertrokken bij zijn aanstaande schoonouders. Toen Louis een paar weken ziek was, kwam er geen geld meer binnen bij zijn schoonvader. Ik heb thuis met moeder gepraat en ze zei: "Daar moeten we hem weghalen". Willie en ik reden er op een avond heen. Annie was aan het huilen, de moeder in paniek en de vader dronken. Margot was intussen met de familie bij wie ze in dienst was naar Roermond verhuisd. Ze wou ook eens trouwen en woningen werden er weinig gebouwd. Wij hadden twee kamers en een keuken-woonkamer. Moeder liet zich ompraten en stond haar laatste kamer af, waaronder een kelder was. Frits werd niet zo geaccepteerd in de familie. Ze trouwden in de Pancratius-

kerk op een zaterdag, maar wij waren er niet bij aanwezig; voor moeder gingen de zaken voor. Ik vond het zielig voor Margot, ik geloof niet dat ze het moeder en mij ooit vergeven heeft. Zodoende woonden op nr. 17 nu al vier families in een woning voor hooguit twee gezinnen. Wij verdienden goed, zetten het meeste om op de markten van Heerlen (drie keer per week), 's woensdags naar Eigelshoven, waarheen ons Willie met zijn DKW reed, en vrijdags was een topmarkt in Hoensbroek. Zo nam langzaam maar zeker het normale leven weer zijn loop, en bouwde ik na de oorlog een carrière als marktkoopman op.

1981: mijn reis naar Israël

Nu ik niet meer zo geplaagd werd door de beslomeringen om het dagelijks bestaan, rijpte bij mij het lang gekoesterde plan van een reis naar het stamland van ons joden: Israël. Ook Lenie drong erop aan gehoor te geven aan mijn innerlijk verlangen. De woorden van vader kwamen mij weer heel duidelijk voor de



De restanten van de oude joodse begraafplaats, bewaard in een kelder onder de voorplaats van de synagoge. (fotoverzameling SAH nr. 9280))

geest, dat één van ons naar Erets Israël (Groot-Israël, het oud-testamentische Beloofde Land) zou moeten gaan, om met eigen ogen waar te nemen wat er was bereikt. Dus meldde ik mij aan voor een reis. Ik zou met een gezelschap van twintig personen gaan, die elkaar lang van tevoren op een kennismakingsdag konden leren kennen. Ik was de enige jood. Ik had ruim de tijd om me goed voor te bereiden en te verdiepen in de geschiedenis van mijn joodse volk.

Op de dag van vertrek kwamen Petra, Leon en Mieke mij een goede reis toewensen. Toen heb ik hen voor het eerst verteld, wie hun grootvader Abba Gadol en tante Trudie waren geweest; wat met hen en met ons was gebeurd en wie ik feitelijk was. Wat voor mij jood zijn en het behoren tot een minderheid betekende. Ze zouden zelf moeten beslissen bij wie ze wilden behoren. Ook sprak ik met hen over onze eigenlijke familienaam. Dat oma zo veel voor ons had gedaan en dat ik trots was Keppels, haar naam, te dragen. Dat ik de initialen L(ipmann) P(akula) eraan had toegevoegd als eerbetoon aan vader, Trudie en de andere familieleden. Ik geloof, dat ik er goed aan gedaan heb om hen mijn achtergronden en mijn anders-zijn te verklaren. Ze werden er stil van. Ze zouden mij met andere ogen leren zien en mij beter begrijpen. Wij zouden meer open tegenover elkaar staan.

Ons vliegtuig landde op vliegveld Ben Goerion: het was net alsof ik eindelijk thuis kwam, dit nu was het beloofde land, waarvan ik altijd had gedroomd, ons vaderland. Een bus met chauffeur bracht ons de volgende dagen door het hele land van noord naar zuid, alle plaatsen en streken met bekende namen werden bezocht. Ook Jeruzalem met Yad Vashem, het Holocaust Herdenkingsinstituut voor de zes miljoen joodse omgekomenen. Een ieder die het enorme

gedenkteken bezoekt, met de eeuwige vlam en met de namen van alle concentratiekampen: Maidanek, Auschwitz, Sobibor, Treblinka, Stutthof, Dachau, Bergen-Belsen, Oranienburg, Platzek, Theresienstadt, Gross Rosen, Mauthausen, Dora, Ravensbrück, wordt geraakt tot in zijn diepste innerlijk. In de memoëriboeken in de bibliotheek ben ik veel namen van de families Lipmann en Pakula tegengekomen, die allen in Lodz hebben gewoond. Het waren er velen, ik heb ze niet kunnen tellen. Tranen stonden in mijn ogen, mijn keel brandde, ik was diep geschokt en bedroefd, ondanks het feit dat ik voorbereid was. Zelf heb ik formulieren ingevuld met de namen van vader en Trudie en ze toegevoegd aan ons familiememoëriboek, opdat ze nooit meer verloren gaan.

Gelukkig en blij was ik om zelf te zien en van nabij mee te maken, hoe joden uit de hele wereld met hun diverse talen en aangeleerde culturen weer werden samengesmeed tot één natie, alsof er geen hiaat van tweeduizend jaar tussen was. Vader had het bij het rechte eind gehad om zo achter het idee en het ideaal van de zionistische beweging te gaan staan. En mijn leven is gevuld met dit overgeërfd zionisme, dat ik als een steeds brandende fakkel wil uitdragen voor het Erets Israël, waar geen vervolging of discriminatie mag plaats vinden, om zo vrij te kunnen leven, zoals het miljoenen doen, die bezorgd zijn om de dingen van alledag, maar wel vrij kunnen ademhalen. Zij hoeven dan niet langer gebukt te gaan onder de niet geaccepteerde joodse identiteit, maar kunnen gewoon zijn met het goede en kwade, dat eenieder van ons met zich draagt, mogen kortom mens zijn onder de mensen. Aan moeder en vader hebben Margot en ik veel te danken, dat wij nog leven, dat wij kunnen getuigen hoe het was. Het waren bittere uren in Yad Vashem, die ik heel



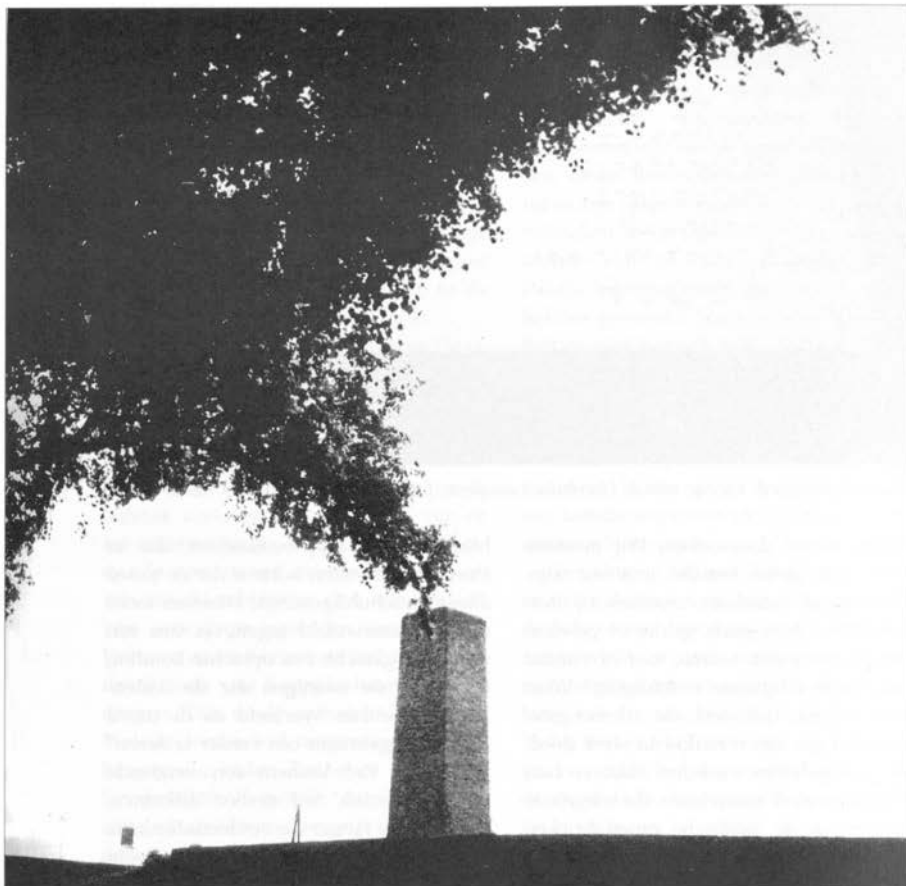
Plaquette boven de ingang van de Heerlense synagoge. (fotoverzameling SAH nr. 9286)

alleen moest doormaken. Wij moesten toch een grote familie geweest zijn. Waarom of waarvoor moesten zij sterven? Voor hun joods geloof of gewoon omdat het joden waren, met of zonder een diepe religieuze overtuiging? Waar was Adonai (Jahweh), de allerhoogste, toen het gas zijn verstikkend werk deed, de vuurpeletons vuurden alsof ze hun dagelijks werk verrichtten, de witgejaste dokters in de medische proeffabrieken rondgingen met dodelijke injecties? Die honderdduizenden kleine kinderen, wisten die wat goed en kwaad was, waarom die ook, was dat ongedierte dat van de aardbodem moest verdwijnen? Het heeft mij het geloof weggenomen. Dit kan onmogelijk een lotsbeschikking zijn geweest. Waar was dan de hele humane wereld, de hele christenheid, zij die geloofden, de meelopers, de onverschilligen, die ons reeds tweeduizend jaar hadden vervolgd, vermoord, gekweld, onderworpen, ons onze menselijke waardigheid hadden ontnomen? En dat alles in naam van de gekruisigde. Kan die inhumane wereld dit ooit nog eens goed maken? Was het niet de christelijke

hiërarchie en zijn bedienaren, die er steeds op gewezen hebben dat de joden alleen de schuldigen zijn? Wanneer toont deze mensenwereld tegenover ons een menselijk gezicht, een oprechte houding tegenover de weinigen die de dodenkampen hebben overleefd en de moed hebben opgebracht om verder te leven? Ik ben in Yad Vashem een strijdende jood geworden, wil ervoor uitkomen, dat wij niet langer de verdoemden zijn, maar humane mensen met een opdracht om ons heen: gerechtigheid, barmhartigheid, medeleven met anderen die naast en met ons leven. Met deze overtuiging ben ik weer gelouterd naar Nederland teruggekeerd.

1983: de reis naar Polen

Er restte mij nog een reis naar Polen om daar een gebed uit te spreken voor vader en Trudie. Het zou voor mij een zeer moeilijke en emotionele reis worden naar een niet voltooid verleden. Ik kon mee met een reisbureau uit Nieuwenhagen, dat mij de gelegenheid zou bieden om vanuit Krakau Auschwitz te



De schoorsteen van het crematorium in Auschwitz.

bezoeken. De reisleider zorgde voor een (staats)taxi om mij naar Auschwitz te brengen en weer terug – tegen betaling in Nederlands geld. In Auschwitz aangekomen zou de chauffeur wachten in het restaurant. En zo betrad ik met beklemmend gevoel het oord van begane gruwelijkheden en moorden. Wat moeten vader en Trudie geleden hebben op die lange reis in veewagons van Mechelen naar hier! Ik bevond mij nu voor de plaats waar zij na aankomst geselecteerd werden. In 1942 was de aanvoer van

joden zo groot, dat voor de Duitsers maar één oplossing gold: hen zo vlug en goed mogelijk uit de weg ruimen. Vader en Trudie hebben gewoon geen tijd gekregen om op adem te komen en om over hun verdere toekomst na te denken. Alleen in de zogeheten desinfectie-badruimten, waar ze naakt naar binnen werden gedreven en geknuppeld, beseften ze wat er ging gebeuren; dan kwam het dodelijke gas. Misschien was het de enige uitweg uit hun angsten en lijden. Ik heb er een uur rondgedwaald met

brandende ogen en dichtgeklemd keel. Hier was de gruwelijke plek. Hier heeft het leven van vader en Trudie zijn einde opgedrongen gekregen. Ze hadden samen met ons nog zoveel plannen gemaakt, toekomstdromen. Ze wilden nog zoveel goeds doen voor hun medemensen. Vader was 52 jaar, Trudie 20 jaar. Ik liep door Auschwitz I (Auschwitz II-Birkenau was voor bezoekers gesloten) van barak naar barak, waar duizenden en duizenden brillen, koffers, schoenen en prothesen op grote hopen lagen, achter glazen ramen die de zalen en kamers afsloten. Ik zocht de naamborden af, maar vond er geen joodse naam: ook in de dood waren de slachtoffers gescheiden gehouden, moest de Poolse overheid nog verschil maken tussen joden en katholieken. Ik was in de crematoria, waar de lijken werden verbrand. Ik was aan de muur des doods, waar de executiepeletons hun dagelijks werk hadden uitgeoefend. Hier legde ik de meegebrachte bloemen in de Israëliische kleuren blauw-wit, versierd met de Israëliische vlag, als groet van het verre en toch voor hen en mij zo nabije vaderland Erets Israël, waarvoor vader en Trudie zoveel gedaan hadden door het andere joden mogelijk te maken om, toen het nog kon, naar het toenmalige Engelse mandaat Palestina te gaan. Een laatste groet aan vader en Trudie, die steeds meer een centrale plaats bij mij zijn gaan innemen. Ik heb er voor hen een kaddisj uitgesproken, een traditioneel gebed voor de doden; ik, die anders niet meer bid. Opnieuw nam ik mij voor om voor de goede zaak te strijden en de pers te overtuigen, opdat er niet alleen over Israël geschreven wordt wanneer er fouten en mistoestanden te vermelden zijn. Omdat het documentatiecentrum 's middags gesloten was, zou ik de volgende dag, wanneer ons reisgezelschap een krans in Auschwitz zou komen leggen,

nog gelegenheid krijgen om aan de administratie mijn vragen te stellen. Toen de taxi terugreed, was de avond al gevallen. Het was stil en hier en daar vlamden lichtjes op. Het was het echte Poolse platteland, waar naar het scheen de tijd was stil blijven staan. Mijn reisgenoten toonden deelname en stelden geen onnodige vragen.

Auschwitz

De volgende morgen begon de thuisreis via de geboorteplaats van paus Joannes Paulus II, om daarna nog naar Auschwitz te rijden. Het reisgezelschap ging aan 'De muur des doods' een krans leggen en ik ging naar het documentatiecentrum. Trudie konden ze in hun dossiers snel vinden: ze was geregistreerd en dan vergast. Het dossier van vader konden ze vooreerst niet vinden onder de naam Pakula. Na lang aandringen mijnerzijds vonden ze hem onder zijn tweede naam Lipmann. Ook vader was rechtstreeks vanuit de trein, waarmee hij aankwam, geselecteerd aan 'die Rampe' en naar de gaskamer gedreven. Het werd mij op schrift gesteld. Ofschoon ik dit al ten volle wist, was het toch een harde waarheid voor mij, een vreselijke klap.

Heel stil ben ik naar de uitgang gelopen en ben in de bus gestapt. Eén voor één kwamen mijn reisgenoten terug, stil en onaangenaam verrast door zoveel gruwelijkheden. Ik was naar Polen gegaan om Auschwitz te bezoeken en aan dat oord te staan, waar een groot deel van mijn leven, mijn hoop op een toekomst in Israël, in rook was opgegaan. Bloemen, de vlag en een gebed voor vader en Trudie, daar waar beiden joodse martelaren waren geworden, dat was ik hun schuldig geweest. Met een bezwaard gemoed begon ik aan mijn terugreis.

P. KUIJPERS

'JANTJE' EEN VERAAL UIT SEPTEMBER 1944

Ter afsluiting van alle aandacht die het Land van Herle in dit nummer en de vorige vier afleveringen aan de Tweede Wereldoorlog en vooral de bevrijding heeft besteed, meende de redactie de lezer een luchtig dessert te mogen aanbieden.

Het verhaaltje is afkomstig van de bekende Eikenderveldenaar Pierre Kuijpers (1933-1993) en, samen met enkele andere vertellingen, aangeboden door H.J. Kuijpers uit Heerlen.

P. Kuijpers was tekenaar bij Provinciale Waterstaat, maar ook zeer actief in bijvoorbeeld de scouting. Hij was tevens mede-organisator van de grote reünie van (oud-)Eikenderveldenaars die enkele jaren geleden in Eikenderveld is gehouden. Het kwajongensverhaal speelde zich ook aldaar af.

Het scheen dat Jantje gelijk kreeg. We lagen al bijna een half uur met onze magere lijfjes in de vochtige aarde gedrukt toen eindelijk het doel waarvoor we gekomen waren gestalte begon te krijgen.

De Amerikaanse tanks tekenden zich scherp af tegen de oktoberhemel en de witte strepen van de grondnevel waren bijna verdwenen voor het milde najaarszonnetje dat onze stijf geworden ledematen aangenaam begon te koesteren. De tankbemanningen hadden zich opgesteld voor het appèl, terwijl de koks zich bezig hielden met in onze ogen bovenaardse lekkernijen en sigaretten op de zijkant van iedere tank uit te stallen.

Jantje had toch gelijk gehad. Zodra de lekkers uitdelenden koks zich van het stalen monster hadden verwijderd zou-

den wij toeslaan. Hij had alles theoretisch tot in het detail voorbereid, want zijn gapgenie hield niet van halve maatregelen. Ofschoon hij enkele jaren jonger was dan de meesten van onze 'bende' was hij op het gebied van pikken, jatten, of welke termen er vlak na de oorlog voor dit onwettelijk gebruik gebezigd werden, een onbetwist genie.

Persoonlijk had ik het meegemaakt dat, in die laatste verwarrende dagen voor de bevrijding, toen wij op de hoek van onze straat naar de zich in allerlei vormen van vervoer terugtrekkende Duitsers stonden te kijken, een grote legervrachtwagen voor onze neus stopte, waarin drie grimmig kijkende SS'ers, waarvan één Jantje toesnauwde: "Du, komm mal her!". Ze wilden de weg naar Aken weten en Jantje met zijn onschuldige engelenkopje kroop onmiddellijk bij de soldaten in de kabine om hen dat eens uit te leggen.

Hij presteerde het niet alleen om ze de verkeerde kant uit te sturen, maar toen hij met sprankelende oogjes op ons toe kwam gehuppeld, sprong een van de moffen vloekend uit de wagon en gaf Jantje een enorme schop onder zijn kont en een draai om zijn oren. Met een droevig gezicht haalde Jantje een slof Duitse sigaretten te voorschijn, die hij schuchter aan de kwaaië mof overhandigde, waarna de vrachtwagen, na moeizaam te hebben gedraaid, richting Morgenster verdween. Stomverbaasd hadden we het hele tafereel aan onze ogen voorbij laten gaan, maar we vielen bijna om, toen het snikken van Jantje een andere frequentie

kreeg en hij alsnog vier sloffen sigaretten uit zijn windjack toverde. Ik hoef niet te zeggen dat een dergelijke stunt iemands prestige in zijn vakgebied enorm verhoogde.

De Amerikaanse koks hadden zich naar onze mening intussen ver genoeg verwijderd en ongemerkt was er een zeer onbehaaglijk gevoel in mij geslopen, maar veel tijd om daar over na te denken kreeg ik niet. "Nu!", siste het genie, en weg was hij. Met de kleine jute zak, waarin normaliter konijnvoer werd gesneden, rende ik achter hem aan. Hij aan de ene en ik aan de andere kant van de tank. Met een sneeuwruimersgebaar kwam Jantje inclusief het lekkers op mij af. Met de geopende zak stond ik te wachten, en alles zou perfect gelopen zijn als niet een van die Yanks zonodig in de heg moest gaan plassen. Hij was

het ook nog die, van verbazing over wat hij zag, vergat zijn in onze kinderogen enorm geval terug te steken, zodat ik ondanks de doffe ellende nog moest lachen ook.

"Hey you, goddamed, hold it!"

Later kreeg ik ze vreselijk op mijn donder van Jantje. Hoe ik het in godsnaam in mijn hoofd had gehaald de zak met alle kostbaarheden weg te gooien. Mijn verdediging dat ze op ons geschoten hadden en de kogels me door de haren waren gevlogen, vond in de ogen van het genie geen genade. "Meeen je nu werkelijk dat ze ons hadden willen raken? Je hebt je kop los, man."

Ik wist het allemaal niet zo zeker, maar wat ik wel zeker wist was dat ik als helper op staande voet was ontslagen.'



Het Eikenderveld in vogelvlucht. Een foto uit 1977.

THEO SNIEKERS

'DOOS IN EEN DOOS' DE RESTAURATIE VAN HOEVE PASSART-NIEUWENHAGEN

Een paar jaar geleden leek de van oorsprong middeleeuwse hoeve Passart-Nieuwenhagen, in Heerlen-Noord tegenover het sportpark Emma gelegen, nog ten dode opgeschreven. Het verval was reeds ver voortgeschreden. Plannen om er een nieuwe bestemming aan te

hoeve – rond 1350 in bezit van Hendrik van Nuwenhagen en zijn broers, in de 17de eeuw eigendom van en verbouwd door de Maastrichtse adellijke familie Passart – aangepakt. De totale kosten, inclusief de verwerving, bedroegen ongeveer vijf miljoen gulden.



De kasteelhoeve Passart-Nieuwenhagen na de grondige opknaptbeurt in 1994-1995

geven strandden. Totdat de woningbouwstichting 'De Voorzorg' slim inhaakte op de streekgewestelijke voornemens een 24-uurs opvang voor dak- en thuislozen te creëren. Met de nodige subsidies werd het herstel van de oude

Niet alleen de aanloop naar de herstelwerkzaamheden verliep moeizaam, ook de restauratie zelf zorgde voor de nodige hoofdbrekens. De oude buitenmuren waren er slecht aan toe, en de fundamente van het monument – naar wordt

beweerd rustende op koeihuiden – waren veel te zwak om de beoogde nieuwe bebouwing te kunnen dragen. Het grote probleem vormde het behoud van de oude buitenmuren; daar mocht van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg niets aan gebeuren. Palen heien onder de muren ging niet.

De oplossing werd uiteindelijk gevonden aan de rechterzijvleugel. Bij de poorten werd een verdere doorbraak in de muren verricht. Het in slechte staat verkerende dak werd van de hoeve gelicht. Vanuit de in de zijgevel geschapen toegang werd een boorinstallatie de hoeve binnengebracht. Met die installatie werden 60 gaten van veertien meter diep en een doorsnede van veertig centimeter geboord. De schachten werden onder hoge druk met beton geïnjecteerd. Boven op die verdeelde en volgestorte palen werd een plaat van gewapend beton gelegd. Daarop werden de nieuwe binnenmuren gebouwd.

Deze muren waren niet aan de buitenmuren verankerd. “Die muren hebben geen constructieve functie meer, er rust geen druk op”, zegt directeur Frans de Waal van ‘De Voorzorg’. “We hebben feitelijk in een doos een heel nieuwe doos neergelaten”. De slechte stukken buitenmuur werden hersteld, de oude voegen verwijderd en vervangen. En uiteraard zit er weer een nieuw dak op het gebouw.

Sjaampsjtein

Het Thermenmuseum heeft overigens een aardigheid aan de restauratie overgehouden. Bij de werkzaamheden werd een vermoedelijk zestiende-eeuwse schamppaal opgegraven. Deze ‘sjaampsjteine’ werden op de hoek van een inrijpoort, een brugleuning, de hoek van een gebouw of een deurpost geplaatst. De schampalen, die door ophoging van het

grondniveau, versleping en begraving in hoog tempo uit het moderne straatbeeld zijn verdwenen, dienden ertoe te voorkomen dat de karren, wagens en rijtuigen met hun wielen de muren zouden beschadigen. Uiteraard trachtte men zo ook de soms kostbare rijtuigen te beschermen. Hiertoe werden de stenen schuin tegen de hoek gezet, met de bolle kant naar buiten, zodat een aanrijdend karrewiel er zo goed mogelijk op kon afglijden. Minstens zo belangrijk was overigens het voorkomen van kwalijke gevolgen van een aanrijding voor de trekpaarden. Een aanrijding kon het gedrag van een paard zo nadelig beïnvloeden dat het schichtig en onberekenbaar werd, en als trekpaard vrijwel waardeloos. In de paardenhandel zag men een dergelijk ‘trauma’ als een verborgen gebrek, waarvan men de koper op de hoogte diende te stellen, op straffe van nietigheid van de overeenkomst.

Door hun toenemende zeldzaamheid wordt het belang van het behoud van deze hardstenen kolossen, die vroeger achteloos werden weggegooid, gelukkig weer ingezien.

bestemming

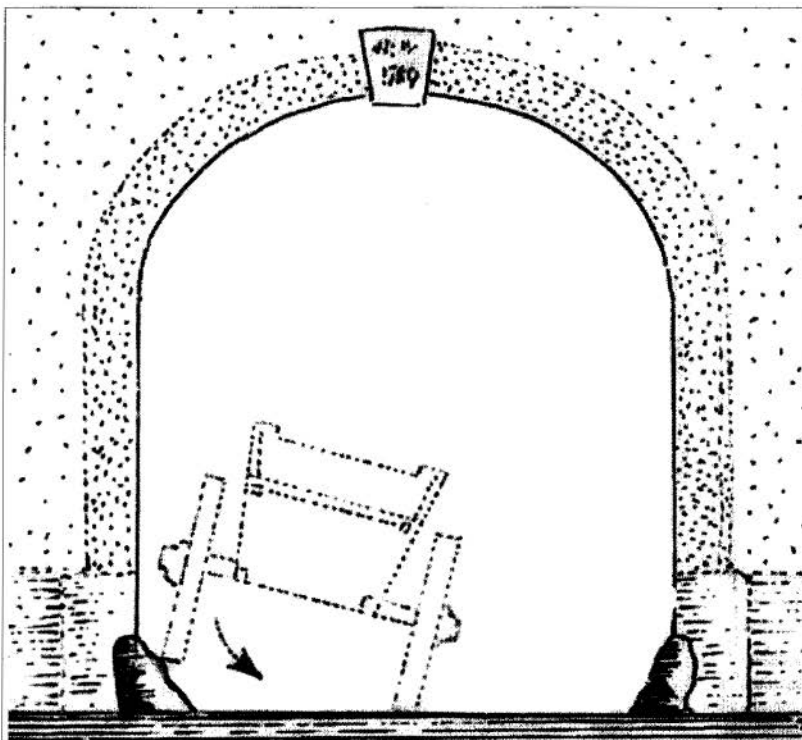
De restauratie van de hoeve is inmiddels voltooid. Het karakter van de oude hoeve is volgens voorschrift van Monumentenzorg bewaard. In de hoeve zijn in totaal 41 onzelfstandige wooneenheden ondergebracht, waar dak- en thuislozen 24 uur per dag worden opgevangen. En verder zijn onder meer drie huiskamers, een recreatieruimte, een keuken en een eetzaal in het monument te vinden.

De achterzijde van de hoeve is niet helemaal gesloten. Rechts achter ligt bij de hoeve een oud herenhuis, dat oorspronkelijk deel uitmaakte van het complex. Deze roodkleurige villa is in het bezit van een particulier die het gebouw

ook gerestaureerd heeft.

Aan de linkerkant van de hoeve, wat verder van de weg gelegen, heeft de woningbouwstichting een geheel nieuw gebouw neergezet. Daar worden in tien wooneenheden dak- en thuislozen ondergebracht die een stapje dichterbij een terugkeer naar een normaal, zelfstandig bestaan zijn gekomen. 'De Voorzorg'

verhuurt het gehele complex aan het streekgewest Oostelijk Zuid-Limburg, die het weer in beheer heeft gegeven aan de stichting Regionale Instelling voor Maatschappelijke Opvang. Met een voor een restauratieproject wat ongebruikelijke bestemming is de oude kas- teelboerderij in ieder geval weer voor tientallen jaren uit de gevarezone.



Voor een glijdende functie werd de schampsteen in schuine stand geplaatst.